

D'ADRIÀ A ZÉNON

Yourcenar diu que «en un cert sentit, tota narració d'una vida és exemplar; s'escriu per atacar o per defensar un sistema del món, per definir un mètode que ens és propi. I no és menys cert que és per la idealització o per la rebentada a qualsevol preu, pel detall feixugament exagerat o prudentment omès que es desqualifica gairebé tot biògraf: l'home construït subsisteix l'home comprès. No perdre mai de vista la gràfica d'una vida humana que no es compon, diguin el que diguin, d'una horitzontal i de dues perpendiculars, sinó més aviat de tres línies sinuoses que s'allarguen fins a l'infinit, constantment acostades i constantment divergents: el que un home ha cregut ser, el que ha volgut ser i el que fou».¹

És en aquesta orientació que cal observar Adrià, home real, històric i Zénon, home fictici, però home del Renaixement.

1. *Adrià*

En el *Quadern de notes de les Memòries d'Adrià*, Marguerite Yourcenar recull una frase de Flaubert prou significa-

1. YOURCENAR, M.: *Memòries d'Adrià*, Ed. Laia, Barcelona, 1983, p. 320.

tiva: «*Les dieux n'étant plus, et le Christ n'étant pas encore, il y a eu, de Cicéron à Marc Aurèle, un moment unique où l'homme seul a été*»,² i assegura que una bona part de la seva vida havia de transcórrer intentant de definir i després de plasmar, aquest home solitari i a la vegada relacionat amb tot.

Calia, doncs, recrear la vida d'un home que fos «coneguda, finida, fixada (tant com puguin ser-ho les vides) per la Història, de manera que abasti d'un sol cop la corba sencera, més encara, escollir el moment en què l'home que visqué aquesta existència la sospesa, l'examina, i és per uns instants capaç de judicar-la. Fer-ho de tal forma que es trobi davant de la seva pròpia vida en la mateixa posició que nosaltres».³

En definitiva era la vida d'un home, Adrià, enfrontat als condicionaments del seu temps i amb voluntat de dominar-los. A més, Adrià pertany a l'època dels «darrers homes lliures» en què les concepcions globalitzadores del món encara no havien aconseguit afermar-se i, per tant, tutelar l'acció de l'home.

No és solament la reflexió sobre el període viscut allò que ha dirigit M. Yourcenar vers Adrià, sinó també la seva acció política. «Si aquest home no hagués mantingut la pau del món i no hagués renovat l'economia de l'imperi, les seves alegries i les seves desgràcies personals m'haurien interessat menys».⁴

Aquesta matisació és de gran valor, i ens informa no solament sobre el bagatge cultural i filosòfic d'Adrià, sinó també sobre una de les direccions per on l'escriptora vol dirigir el seu personatge, perquè no ens enganyem, malgrat l'existència real d'Adrià, aquest és el producte que l'escriptora ha volgut modelar i afaçonar, tal com ho fan els escultors, segons uns canons estètics, ètics i filosòfics determinats.

Adrià que coneix l'obra platònica (M. Yourcenar l'inclou en les obres de la seva biblioteca) sap molt bé que una justa interpretació d'aquesta no pot oblidar que tota la teoria hi és elaborada per ésser duta a la pràctica. Per a Plató, tothom qui coneix el bé ha de fer-lo realitat segons les seves possibi-

2. YOURCENAR, M.: *Mémoires d'Hadrien*, Gallimard, 1983, p. 321.

3. *Ibíd.*, p. 302.

4. *Ibíd.*, p. 314.

litats. L'elaboració d'una teoria de les idees sorgeix de la necessitat d'establir un coneixement objectiu del que és bo i just per tal de poder realitzar-lo políticament, i d'aquí podem inferir que l'oposició de Plató a la sofística no es reduïa solament a l'àmbit conceptual.

Així doncs, cal cercar el rerafons d'Adrià, com assenyala l'escriptora, en els turons d'Atenes, que també omplen la seva biblioteca, reconstruïda meticulosament per ella. Home d'esperit obert i per tant de lectures diverses, Adrià és un helenista que no desconeix que la seva època es caracteritza per la manca de grans sistemes, la poca confiança de solucions filosòfiques que justifiquin, donin sentit i equilibrin la vida de l'home i no dubta en alguns casos (*Servianus*) a penetrar tímidament en els camins del sofisme per emprar el concepte d'utilitat i traduir-la en eficàcia política, alhora que també abraça una concepció sòbria i hedonista de l'existència.

La frase «*Je commence à apercevoir le profil de ma mort*»⁵ dona, com hom diu molt bé, un sentit a tot el viscut, estimat, sofert, desitjat, imaginat... amb un nom que per a l'emperador ho resumeix tot: Antínous.

Arribat el moment de la mort, el vell Adrià no pot dir altra cosa que:

«L'avenir du monde ne m'inquiète plus, je ne m'efforce plus de calculer, avec angoisse, la durée plus ou moins longue de la paix romaine; je laisse faire aux dieux. Ce n'est pas que j'aie acquis plus de confiance en leur justice, qui n'est pas la nôtre, ou plus de foi en la sagesse de l'homme; le contraire est vrai. La vie est atroce; nous avons cela. Mais précisément parce que j'attends peu de chose de la condition humaine, les périodes de bonheur, les progrès partiels, les efforts de recommencement et de continuité me semblent autant de prodiges qui compensent presque l'immense masse des maux, des échecs, de l'incurie et de l'erreur. Les catastrophes et les ruines viendront; le désordre aussi. La paix s'installera de nouveau entre deux périodes de guerre; les mots de liberté, d'humanité, de justice retrouveront çà et là le sens que nous avons tenté de leur donner».⁶

Però això no és del tot cert, Adrià abans de desaparèixer ha escollit un successor, Marc-Aureli, que continuarà, o més ben dit, portarà a terme el seu projecte:

5. *Ibíd.*, p. 322.

6. *Ibíd.*, pp. 313-314.

«Je me préoccupai de l'éducation de ce bambin trop sage; j'aidai ton père à te choisir les meilleurs maîtres... Je t'ai vu lire avec passion les écrits des philosophes, te vêtir de laine rude, coucher sur la dure, astreindre ton corps un peu frêle à toutes les mortifications des Stoïques. Il y a de l'excès dans tout cela, mais l'excès est une vertu à dix-sept ans... Je sens ce que la fermeté si bien apprise cache de douceur, de faiblesse peut-être; je devine en toi la présence d'un génie qui n'est pas forcément celui de l'homme d'État... Tu flaires en moi une sagesse contraire à celle que t'enseignent tes maîtres, et dans mon abandon aux sens une méthode de vie opposée à la sévérité de la tienne, et qui pourtant lui est parallèle. N'importe: il n'est pas indispensable que tu comprennes. Il y a plus d'une sagesse, et toutes sont nécessaires au monde; il n'est pas mauvais qu'elles alternent».⁷

2. Zénon

Els seixanta anys de la vida de Zénon, permeten a M. Yourcenar abarcar un període històric singular que constituïa una cruïlla complexa on tota una rica varietat de manifestacions del pensament humà es trobava en un mateix espai i temps, per a prosseguir, unes, llurs trajectòries, i altres per a desaparèixer momentàniament o definitivament, d'allò que en diem la història de la humanitat. És una època, on un món, el Medieval, deixa pas a un altre, el Renaixement, no sense col·lisions.

L'Edat Mitjana consolidà i perfeccionà l'escolàstica que constituïa en conjunt un cos doctrinal en què eren justificats tots els elements d'una cosmovisió que acceptava la revelació i la tradició cristianes, encara que no presentés una uniformitat absoluta. El seu esperit estava tenyit de religiositat i per tant tenia com a tema fonamental la relació de la filosofia amb la teologia i la teologia tenia, en general, la primacia, però amb un viu interès per la filosofia com a fonament i justificant.

En conseqüència, l'escolàstica era la filosofia de la societat cristiana, i concretament de la societat cristiana medieval,

7. *Ibid.*, p. 290.

a les necessitats de la qual respon, encara que no desaparegué en acabar aquesta societat.

Cada vegada més, aquest cos doctrinal era qüestionat, Copèrnic creava un sistema heliocèntric del món i d'aquesta manera rebutjava el que havia estat vigent fins aleshores, el geocèntric d'Hiparc i Ptolemeu amb el consegüent terratrèmol en els escolàstics. Era la fi del període en què l'home es creia centre del cosmos fet a la pròpia mida. El seu sistema implicava una física nova, distinta de l'aristotèlica.

També hi trobem la presència de Gerolano Cardan que com a filòsof estigué molt influenciat per Nicolau de Cusa, així com pel neoplatonisme i el neopitagorisme. Aquest afirmava l'existència d'una ànima del món i que aquest estava regit per un mecanisme panmatemàtic. Sostenia que el coneixement veritable depèn de la unió amb Déu, a la qual hom arriba a través del domini de la Natura.

Galileo no hi manca, constructor d'un telescopi, aprofitant l'invent d'un holandès, que es basava en la refracció de la llum que engrandia i atansava els objectes, i que ens recorda un passatge de *L'Oeuvre au Noir*, donà suport i intentà fornir proves al sistema de Copèrnic, i precisava, alhora, per desarmar els inquisidors que l'Esclatura revela el destí religiós dels homes i no conté cap teoria física, i que la física i l'astronomia són matèries teològicament neutres. Fou inútil, l'abjuració del sistema copernicà fou inevitable.

En aquest seguit de personatges Paracels (Theophrastus Bombatus von Hohenheim), metge i alquimista suís, ocupa un lloc destacat. Aquest exercí la medicina d'una manera gairebé ambulat, amb escassos períodes d'estabilitat. Contrari als clàssics (Hipòcrates, Galèn, Avicena) refusà la tradició llibresca i intentà explicar tot fenomen a partir de l'experiència. L'home és per a ell com un microcosmos integrador de tots els processos, ritmes i forces de la natura (tot oposant-se amb aquesta visió de la natura humana al saber «de formes» anatómic de l'època) que cal conèixer per a comprendre aquell microcosmos. La filosofia, l'astronomia, la virtut i l'alquímia constituïen, segons Paracels, els fonaments de la pràctica mèdica. L'Alquímia es caracteritzà per una complexa construcció es-

peculativa que intentà donar una visió sintètica del món i de l'home. Pot relacionar-se amb la màgia egípcia, ja que cal cercar els seus inicis a l'Egipte, amb l'astrologia babilònica per la relació existent, segons ella, entre els astres i els metalls nobles, amb la filosofia grega clàssica, el neoplatonisme, el gnosticisme, la teologia cristiana i la teosofia.

La concepció aristotèlica, que només feia divergir en la forma les combinacions entre els quatre elements fonamentals d'Empèdocles, on restava sempre idèntica la matèria, que era única i indistinta en tots, que admetia successives formes, implicava per als alquimistes la possibilitat de transformar les substàncies i d'aquí venia el convenciment d'arribar a convertir els metalls innobles en or i argent mitjançant l'aplicació de la substància imaginària anomenada pedra filosofal, guarir totes les malalties amb la panacea universal i prolongar l'existència humana amb el remei per excel·lència, l'elixir de la vida. Per als alquimistes existia un parallelisme entre el procés de perfeccionament dels metalls i el de l'home, i una relació entre els dos processos, d'aquí la recerca d'un camí d'ascensió espiritual per part dels adeptes per tal d'aconseguir també la perfecció dels metalls.

Existeix una relació entre el pensament i els esdeveniments que omplen la vida de Zénon amb tots aquests personatges als quals cal afegir, Leonardo da Vinci, Dolet, Servet, Vésale, Ambroise Paré, Cesalpin, Campanella, Giordano Bruno. La mateixa escriptora ens ho confirma:

«Sans qu'il s'agit de composer mécaniquement un personnage synthétique, ce qu'aucun romancier consciencieux n'accepte de faire, d'assez nombreux points de suture rattachent l'imaginaire philosophe à ces authentiques personnalités échelonnées le long de ce même siècle, et aussi à quelques autres ayant vécu dans les mêmes lieux, couru des aventures analogues, ou cherché à atteindre les mêmes buts.

Sur le plan des idées, ce Zénon marqué encore par la scolastique, et réagissant contre elle, à mi-chemin entre le dynamisme subversif des alchimistes et la philosophie mécanistique qui allait avoir pour elle l'immédiat avenir, entre l'hermétisme qui place un Dieu latent à l'intérieur des choses et un athéisme qui ose à peine dire son nom, entre l'empirisme matérialiste du praticien et l'imagination quasi visionnaire de l'élève des cabbalis-

tes, prend également appui sur d'authentiques philosophes ou hommes de sciences de son siècle».⁸

Cal assenyalar en aquest sentit que Yourcenar per donar més autenticitat als seus personatges emprà reflexions extremes d'obres d'Erasme, de Leonard, de Paracels.

Quant a la fórmula *L'Oeuvre au Noir* que Yourcenar utilitza, aquesta designa en els tractats d'Alquímia la fase de separació i de dissolució de la substància, que era la part més difícil de la Gran Obra.

3. Trajectòria de Zénon

Pel que fa a la trajectòria del protagonista, Zénon, una conversa al principi de la novella ja ens dona una orientació precisa:

«J'ai vingt ans, calcula Zénon. A tout mettre au mieux, j'ai devant moi cinquante ans d'étude avant que, ce crâne se change en tête de mort. Prenez vos fumées et vos héros dans Plutarque, frère Henri. Il s'agit pour moi d'être plus qu'un homme».⁹

«Je pars, Wiwine, répéta Zénon. Je vais voir si l'ignorance, la peur, l'ineptie et la superstition verbale régnent ailleurs qu'ici».¹⁰

I lliure de tot lligam afirma:

«Un autre m'attend ailleurs. Je vais à lui.

Qui? demanda Henri-Maximilien stupéfait, le prieur de Léon, cet édenté?

Zénon se retourna.

—Hic Zeno, dit-il, Moi-même».¹¹

L'educació de Zénon fou confiada a Bartholommé Campanus, personatge que apareix en els primers anys de la vida del protagonista i també en els seus darrers mesos.

Alumne dotat, Zénon, va adonar-se molt aviat que els llibres divaguen i menteixen com els homes, i comença a ela-

8. YOURCENAR, M.: *L'Oeuvre au Noir*, Gallimard, 1981, p. 456.

9. *Ibid.*, pp. 17-18.

10. *Ibid.*, p. 70.

11. *Ibid.*, p. 20.

borar la seva pròpia teoria que conté nombroses influències entre les quals cal assenyalar el budisme.

«Et si le curé, votre oncle, qui me soupçonne d'athéisme —diu a Wiwine— s'inquiète encore de mes opinions, vous lui direz que je professe ma foi en un dieu qui n'est pas né d'une vierge, ne ressuscitera pas au troisième jour, mais dont le royaume est de ce monde. M'entendez-vous?»¹²

Home d'aquest món està orgullós de pertànyer a una raça que domestica el foc, que transforma la substància de les coses i s'endinsa en els desconeguts camins dels astres on intenta projectar la seva racionalitat. Però és un camí no mancat d'errors, i on el dubte és constant:

«Les explications analogiques qui m'avaient jadis paru élucider les secrets de l'univers me semblaient pulluler à leur tour de nouvelles possibilités d'erreur».¹³

Però malgrat aquesta possibilitat, malgrat conèixer una certa inclinació per a interpretar equivocadament les lliçons que el món li dóna, Zénon no desconfia de la capacitat de l'home per admetre els seus errors.

«...il a en lui de quoi connaître et parfois rectifier ses propres erreurs... Je sais que je ne sais pas ce que je ne sais pas; j'envie ceux qui sauront davantage, mais je sais qu'ils auront tout comme moi à mesurer, peser, déduire et se méfier des déductions produites, faire dans le faux la part du vrai et tenir compte dans le vrai de l'éternelle admixtion du faux».¹⁴

Zénon decideix, després d'un intent fallit de fugir cap a Anglaterra, de tornar a Bruges, sense renunciar però a prosseguir l'atzarosa existència que havia dut fins aleshores. Però Bruges ja no el deixarà sortir mai més del seu recinte emmurallat. Conscient que ja no controla el seu destí, contempla passiu l'inici del seu ocàs, el qual s'accentuarà cada cop més. Descobert el macabre acabament de l'afer dels Anges, Zénon és empresonat. No són les acusacions de disbauxa allò que interessa als seus acusadors, sinó aquelles que fan referència a la seva obra i a la seva manera de pensar. Endevinant el

12. *Ibíd.*, p. 72.

13. *Ibíd.*, p. 148.

14. *Ibíd.*, p. 159.

seu immediat destí Zénon es dedica a mantenir escaramusses, no exemptes d'interès per a ell, amb els teòlegs i que no podien enganyar ningú, ja que sabia molt bé que:

«qu'il n'existe aucun accommodement durable entre ceux qui cherchent, pèsent, dissèquent, et s'honorent d'être capables de penser demain autrement qu'aujourd'hui et ceux qui croient ou affirment croire et obligent sous peine de mort leurs semblables à en faire autant».¹⁵

Refusant una abjuració pública a l'estil de Galileo, Zénon opta per la mort, possibilitat que ja assumí també quan va decidir tornar a Bruges. Inamovible en la seva decisió vol tranquil·litzar el vell Bartholommé Campanus que havia estat mestre seu i que es considerava, per aquest motiu, responsable, en part, de la seva perdició dient-li:

«Ne vous affligez pas, optime pater, ... la révolte qui vous inquiète était en moi, ou peut-être dans le siècle».¹⁶

Zénon irrecuperable afirma:

«Entre nous et vous, entre les idées de Hiéronymus van Palmaert, celles de l'évêque et les vôtres, d'une part, et les miennes de l'autre, il y a çà et là similitude, souvent compromis, et jamais constant rapport. Il en est d'elles comme des courbes tracées à partir d'un plan commun qui est l'humain intellect divergeant aussitôt pour se rapprocher ensuite, puis s'éloignant de nouveau les unes des autres».¹⁷

Només resta la mort, i aquesta tal com havia previst transcorrerà *in summa serenitate*. I allò que va dir es complí:

«Je mourrai un peu moins sot que je ne suis né».¹⁸

Amb Adrià i Zénon, Yourcenar ens ha volgut presentar dos personatges extraordinaris que malgrat un context històric i cultural diferent tenen elements coincidents i divergents. Tots dos encarnen les contradiccions pròpies de l'individu que cerca respostes sobre la condició humana i la seva funció. Llur pensament és una combinació insòlita de components hetero-

15. *Ibid.*, p. 426.

16. *Ibid.*, p. 417.

17. *Ibid.*, p. 426.

18. *Ibid.*, p. 160.

genis: del platonisme fins a l'hedonisme però afegint-hi un sentit de l'equilibri propi d'un home gairebé savi en el cas de l'emperador; i pel que fa a Zénon la seva major heterogeneïtat és conseqüència d'un procés dialèctic i històric més complex, de Plató fins a Galileo, sense oblidar Buda. També es diferencien perquè Adrià des de la seva posició privilegiada domina el món mòbil que sembla immòbil. Zénon encarna l'home àvid de coneixement que ho vol saber tot per aconseguir ser ell mateix, és a dir, ser lliure en una societat on no hi ha lloc per aquest tipus d'home.

El nexa d'unió entre ambdós personatges no es limita solament en la voluntat d'ajudar els homes, a dos nivells diferents, sinó que cal cercar-lo fonamentalment en la pròpia Yourcenar, ja que la seva reflexió comporta concebre que la vida i el misteri són una mateixa cosa. L'escriptora incorpora l'irracional i intenta constantment la síntesi perquè considera, com diu Mauricio Wazquez, que l'acte més gran de bondat està regit pels mateixos mecanismes que motiven el crim. D'aquesta manera funda una moral doble, és a dir, una ètica creada en la Natura. Natura que ho inclou tot, tant Déu com les pedres, el desenfrenament i l'ascetisme, l'ateu i el místic.

Pere SOLÀ

*Estudi General de Lleida
Universitat de Barcelona*